

УДК 930.1(477.63): 94(100) "04/14"] (092)
930.1(477.63+470): 94(100) "04/14"] (092), де +470
DOI 10.15421/311813

А. Г. Венгер
*Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара*

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКИХ «ВСЕСВІТНИКІВ»: МЕДІЄВІСТ В. Т. СИРОТЕНКО У СПОГАДАХ ПРОФЕСОРА Ю. Є. ІВОНІНА

Венгер А. Г. Штрихи до портрета дніпропетровських «всесвітників»: медієвіст В. Т. Сиротенко у спогадах професора Ю. Є. Івоніна.

Публікуються спогади доктора історичних наук, професора Самарського державного університету Юрія Євгенійовича Івоніна про історика-медієвіста Василя Трохимовича Сиротенка. В. Т. Сиротенко – помітний дослідник пізньоантичних та ранньосередньовічних часів. У своїх численних публікаціях виступав проти трактування вченими-германістами причин загибелі ранньосередньовічної історії, суть якого зводилася до того, що Римська імперія була зруйнована союзом варварів та рабів. Сиротенко доводив, що раби разом зі своїми господарями воювали проти варварів. Результатом наукової роботи вченого стала публікація низки наукових статей, навчальних посібників та монографії.

Ключові слова: В. Т. Сиротенко, медієвістика, історія, Перм, Дніпропетровський державний університет.

Венгер А. Г. Штрихи к портрету днепропетровских «всемирщиков»: медиевист В. Т. Сиротенко в воспоминаниях профессора. Ю. Е. Ивонина.

Публикуются воспоминания доктора исторических наук, профессора Самарского государственного университета Юрия Евгеньевича Ивонина об историке-медиевисте Василии Трофимовиче Сиротенко. В. Т. Сиротенко – яркий исследователь позднеантичных и раннесредневековых времен. В своих многочисленных публикациях выступал против того, что Римская империя погибла от союза варваров и рабов. Сиротенко утверждал, что рабы вместе со своими хозяевами воевали против варваров. Результаты научной работы ученого воплощены в публикациях ряда статей, учебных пособий и монографии.

Ключевые слова: В. Т. Сиротенко, медиевистика, история, Пермь, Днепропетровский государственный университет.

Venger A. G. Die Dnipropetrovsker Hochschulehrer der Weltgeschichte: Mediävist V. T. Syrotenko in den Memoiren von Prof. Yu. E. Ivonin.

Es werden die Memoiren von Doktor der Geschichtswissenschaften Professor Samaraer Staatlicher Universität Yuriy Yevheniyevytsch Ivonin über den Historiker Wassilij Trokhymovytsch Syrotenko veröffentlicht. V. T. Syrotenko ist ein bekannter Forscher der Spätantike und des früheren Mittelalters. In seinen zahlreichen Publikationen war er gegen die Behandlung der frühmittelalterlichen Gelehrter. Das Wesentliche dieser Geschichte ist, dass das Römische Reich aufgrund der Vereinigung von Barbaren und Sklaven zerstört war. Syrotenko argumentierte, dass die Sklaven mit ihren Herren gegen die Barbaren kämpften. Das Ergebnis der wissenschaftlichen Arbeit des Wissenschaftlers war die Veröffentlichung einer Reihe von Artikeln, Lehrbüchern und Monographien.

Schlüsselwörter: V. T. Syrotenko, Mittelalterstudien, Geschichte.

Venger A. G. Strokes to the portrait of Dnipropetrovsk "vsesvitnyks": Medievalist V. T. Syrotenko in the Memoirs of Professor Yu. Ye. Yvonin.

The notes by Doctor of Historical Sciences, Professor of Samara State University Yuriy Yevheniyovych Yvonin about the historian-medievalist Vasyl Trokhymovytsch Syrotenko are published. V. T. Syrotenko is a prominent researcher of late Antiquity and early Medieval times. In his numerous publications, he argued against the scholars interpretation of early medieval history, the essence of which was that the Roman Empire was ruined both barbarians and slaves. Syrotenko proved that the slaves fought with their owners against the barbarians. The result of the scholar's scientific work was the publication of a number of scientific articles, textbooks and monographs. Vasil' Syrotenko is known not only as a historian of the early Middle Ages. A popular rumor has it that in the years of Kracow's liberation from the Nazi occupation, Syrotenko, together with a Soviet soldier, saved Karol Wojtyla, a seminary student, who went on to become Pope John Paul II. In his researches and public speeches, the historian criticized Soviet researchers of the transition period from antiquity to the Middle Ages. He accused them of

plagiarizing the ideas and texts of Western historians. Such arrogance of a provincial scientist caused indignation of metropolitan scientists. The result was a four-year delay of his doctorate from the Higher Attestation Commission.

In his memoirs Yu. Ye. Yvonin pays attention to the Perm and Dnipropetrovsk periods of Vasyl Trokhymovych's life. The author tells about his personal relationship with Syrotenko, about the advice he gave him when he was just starting out his research activity. The historian's relations with the Leningrad mediaevalists are noted. The causes of the "conflict" that flared up between the capital mediaevalists and antiquity from the capital city universities researchers and Syrotenko are outlined. Vasyl Trokhymovych's place in the Permian historical environment, his manner of delivering lectures and conducting scientific discussions are outlined. It is noted that the Dnipropetrovsk period of his life became the time of low scientific activity.

Key words: V. T. Syrotenko, medieval studies, history, Perm.

Вивчення регіональної радянської історіографії ставить перед дослідником низку викликів, подолання яких відкриває нові можливості. Маємо на увазі брак наративних джерел до вивчення біографій та інтелектуальної спадщини істориків другої половини ХХ ст. Виправлення такого стану речей можливе завдяки втручання дослідника, який може виступити як подразник і сприяти появі таких джерел. Наприклад, він може звернутися до тих осіб, хто знав історика, біографія якого вивчається, з проханням написати спогади про нього.

Досліджуючи біографію радянського медієвіста Василя Трохимовича Сиротенка, автор статті також відчував брак оповідних джерел, тому звернувся до його колег та учнів з проханням написати спогади-враження про нього. Більшість зголосилася, і на сьогодні автором зібрано невелику колекцію з дев'яти текстів, присвячених Василю Трохимовичу, у яких йдеться про пермський, дніпропетровський та армавірський періоди життя історика.

Одним з тих, хто відгукнувся на прохання написати свої спогади, став доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Смоленського державного університету Ю. Є. Івонін, який у 1969 р. закінчив історичний факультет Пермського державного університету, в 1974 р. – аспірантуру Ленінградського державного університету. У 1974–1987 рр. Ю. Є. Івонін працював у Білоруському державному університеті, а в 1987–1995 рр. у Запорізькому державному університеті, з 1995 р. і понині працює професором у Смоленському державному університеті [4].

З В. Т. Сиротенком Ю. Є. Івонін перетинався у пермський, ленінградський та дніпропетровський періоди життя, що дозволило йому скласти особисте уявлення про нього як професіонала та людину. У своїх спогадах історик торкається двох – пермського та дніпропетровського – періодів життя Василя Трохимовича.

Для кращого розуміння спогадів коротко окреслимо основні віхи біографії В. Т. Сиротенка.

Біографія Василя Трохимовича Сиротенка (1915–2006)

Біографія ученого неодноразово опинялася у полі зору дослідників, яким вдалося реконструювати основні етапи його життя та творчості [1-3; 11].

Народився Василь Трохимович 9 листопада 1915 р. у с. Стрижнівка Любарського району Житомирської області [6, арк. 4]. У 1920-х рр. В. Т. Сиротенко, будучи учнем шостого класу, розпочав роботу викладачем лікнепу. У 1932 р. вступив до лав ВКП (б) [6, арк. 1]. З 1932 р. навчався на робфаці, а в 1934 – 1939 рр. на історичному факультеті Київського університету, де визначилося коло його наукових інтересів – пізня античність та раннє середньовіччя. З його слів, саме різниця у поглядах на «революцію рабів» стала причиною конфлікту з професором Костем Штепою. Після закінчення університету викладав у Чернігівському педагогічному інституті, де замислився щодо серйозних наукових досліджень. Для цього він вступив до заочної аспірантури Інституту філософії літератури та історії у Москві. Ознайомившись із зацікавленнями молодого історика, Є. А. Космінський запропонував йому тему дисертації «Падіння Римської імперії». Але розпочати роботу над дослідженням не вдалося через мобілізацію до армії, де молодий історик перебував з 1940 по 1946 р. У боях був поранений, двічі тяжко – в грудну клітку. Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступеня, Червоної зірки, медаллю «За відвагу» та ще 14-ма нагородами (станом на 1986 р.) [6, арк. 4].

Після повернення з армії у 1946 – 1950 рр. працював завкафедрою історії та деканом історичного факультету Чернігівського педагогічного інституту. Після ліквідації історичного факультету переїхав до Калуги і з 1950 по 1954 р. викладав у місцевому педінституті, так само займаючи посаду завідувача кафедри. Паралельно навчався в аспірантурі в Москві, а 1954 р. захистив кандидатську дисертацію «Взаимоотношения племен и народностей Северного Причерноморья и Подунавья с Византией».

З 1954 по 1976 р. В. Т. Сиротенко працював у Пермському університеті. Це був найбільш плідний період його життя. Саме у цей час він вів роботу над докторською дисертацією «Международные отношения в Европе второй половины IV – начала VI вв.», яку захистив у 1969 р., видав навчальний посібник «Введение в историю международных отношений в Европе IV—VI вв. Ч. I. Источники» [7] та монографію «История международных отношений в Европе во второй половине IV — начале VI вв.» [10], яка не втратила своєї актуальності й зараз. У Пермському університеті під його керівництвом у 1974 р. була створена кафедра історії стародавнього світу та середніх віків. Але незважаючи на успішний захист докторської дисертації у 1969 р., у ВАК не поспішали присуджувати вчене звання – за офіційною версією, текст роботи губили. Зрештою диплом професора отримав лише за чотири роки після захисту, у 1973 р., того ж року отримав атестат професора.

Після досягнення пенсійного віку історик довелося змінювати місце життя та роботи. На це штовхали об'єктивні причини – стан здоров'я дружини, якій лікарі рекомендували змінити клімат на більш м'який. Василь Трохимович вирішив повернутися в Україну. І в результаті обставини склалися так, що Василь Трохимович потрапив на роботу до Дніпропетровського університету [6, арк. 18].

Студенти історичного факультету Дніпропетровського університету другої половини 1970-х рр. захоплювалися його стилем викладання. С. Плохій так характеризував Василя Трохимовича: «Найбільш колоритним викладачем кафедри був її єдиний на той час професор Василь Трохимович Сиротенко, найстарший за віком та наймолодший за стажем працівник кафедри. Студенти захоплювалися його вільним стилем викладання, жартами та були заскочені спробами цілувати студенткам рук. Сиротенко додавав до нонконформістського духу кафедри, хоча і у свій досить незвичний, фестивально-бутафорський спосіб. Він був молодшим за багатьох молодих і давав нам усім зрозуміти, що можна бути іншим. Університет, навіть університет радянський, таки мав місце для ексцентриків» [5].

Дніпропетровський період позначився спадом наукової активності ученого. На погляд автора це пов'язано не лише з тим, що у місцевих бібліотеках були відсутні

дореволюційні книги і йому доводилося замовляти їх через МБА, що, з його слів, забирало багато часу і гальмувало наукову роботу. Але і з тим, що основну місію свого наукового призначення він виконав, видавши монографію у якій доніс свої основні ідеї. У Дніпропетровську він видав декілька навчальних посібників: «Народные движения в поздней Римской империи и образование варварских королевств» [8] та «Народные движения в Северной Африке и королевство вандалов и аланов» [9]. Частину написаних текстів депонував. Для його наукового стилю був характерний тематичний монізм, він фактично усе життя не виходив за рамки обраного напрямку.

У 1991 р. із закінченням строку дії контракту його звільнили і прийняли на роботу на умовах погодинної оплати. З 1992 р. він працював на 0,25 ставки, згодом на 0,5 ставки, замінюючи під час закордонних відряджень С. Плохія та С. Жука [6, б. а.]. У 1998 р. професор переїхав жити до Армавіра.

По приїзді до Армавіра історик викладав у Православному інституті, читав курси: «Основи богослужіння», «Патрологія», «Історія християнства». Згодом його запросили викладати на кафедру всесвітньої історії Армавірського педагогічного інституту, де він пропрацював до кінця свого життя. Помер 9 серпня 2006 р. Похований в Армавірі.

**Юрій Ивонин
Василий Трофимович Сиротенко,
каким я его видел**

«Уф...!!! Восемь килограммов!». Такие слова произнес взлохмаченный запыхавшийся мужчина пятидесяти лет в старомодном пальто и в шляпе с широкими полями, державший в руках большую сумку и старый потертый портфель, когда открыла дверь полная женщина с добрым лицом. Так описывала первую встречу и первые впечатления о Василии Трофимовиче Сиротенко моя научная руководительница профессор Валентина Владимировна Штокмар*. Рассказывая о его появлении на пороге ее квартиры, она добродушно заметила: «Ну леший какой-то». А дело, которое тогда представлять в Ленинградском университете явился доцент Пермского университета Сиротенко, заключалось в предполагавшемся обсуждении и возможной защите его докторской диссертации «История международных отношений в Европе во второй половине IV-начале VI в.».

* Штокмар В. В. (1914 – 1984 р) доктор історичних наук, професор кафедри історії середніх віків Ленінградського державного університету. Дослідниця історії Англії XV – XVII ст.

Диссертацию вроде бы прочитали, даже готовы были обсуждать, разумеется, с замечаниями, а затем уже согласно устоявшемуся регламенту рекомендовать к защите. Но защита в Ленинградском университете не состоялась. Ставший тогда заведующим кафедрой истории средних веков симпатизировавший Сиротенко молодой профессор византист Георгий Львович Курбатов*, рассказывая мне об этом эпизоде, недоумевал. «Сделали бы ряд замечаний, – говорил Курбатов – полгода он бы исправлял, а потом двинулся бы на защиту». Просто были два момента, сыгравших серьезную роль в злоключениях Василия Трофимовича. Пермский университет имел тогда право принимать на защиту докторские диссертации. Вероятно, обсуждение могло пройти с первого раза, и это в общем-то понятно.

Но было еще одно обстоятельство, сыгравшее, возможно, решающую роль. В 1966 г. в Москве состоялась крупная научная конференция, на которой с докладом программного характера выступил Сиротенко. Он подверг критике распространенную у нас тогда тенденцию в духе социальной революции видеть одну из главных причин падения Римской империи в союзе рабов и варваров-германцев. Сиротенко же заявлял, что все было с точностью до наоборот, т.е. варвары-германцы объединились с римскими рабовладельцами-латифундистами. При этом он пообещал привести много примеров такого рода в готовившейся им монографии. Но Василий Трофимович задел самолюбие московских историков, ополчившихся на него за обвинения в списывании у западных историков Альфонса Допша и Ньюма-Дени Фюстель де Куланжа. Особенно разозлился профессор МГУ А. Г. Бокщанин**, заявивший, что он лично приедет в Пермь на защиту диссертации Сиротенко. Прямо или косвенно Василий Трофимович обвинил московских историков, принадлежавших к школам Д. М. Петрушевского***, Е.А. Косминского****, А. И. Неу-

сихина*****, в плагиате и следовании буржуазной историографии. Все это было не так просто. По сути дела, речь шла о методологии и критике марксизма, когда спорящие стороны доказывали, что настоящие марксисты именно они. Тем более что дело происходило в условиях свертывания «оттепели».

Но у Василия Трофимовича была своя манера подачи материала: трудно было сразу догадаться, говорит ли он серьезно. В общем у Сиротенко сложилась репутация «скандалиста», которого если не видели, то, во всяком случае, слышали. Я как-то спросил тогдашнего заведующего кафедрой всеобщей истории Пермского университета профессора Льва Ефимовича Кертмана*****, известного историка: что это так Сиротенко выступает. Умный профессор Кертман ответил мне короткой фразой: «У каждого поэта свой стиль». Тут все же необходимо вспомнить, что Лев Ефимович оказал Сиротенко большую помощь в утверждении докторской степени в ВАК. Но ведь был же эпизод, когда его диссертацию «потеряли» в одном из секторов Института всеобщей истории АН СССР. В целом же диссертация Сиротенко пролежала в ВАК почти четыре года. Завершающий отзыв написала Зинаида Владимировна Удальцова*****, вскоре ставшая директором Института всеобщей истории и членом-корреспондентом АН СССР. Отзыв состоял из критических замечаний, но заканчивался сакраментальной фразой «достоин присуждения...». Такие ситуации в ВАК были, например, диссертация русиста И. Я. Фроянова*****. Но если Василий Трофимович где-то внутри надломился и, издав две книги по теме диссертации, не стал работать над новой проблемой и больше занялся здоровьем, то Фроянов ринулся в административную и политическую деятельность.

Сиротенко был очень популярен среди студентов, ставил много хороших и отличных оценок, давал списывать. Старшекурсни-

* Курбатов Г. Л. (1929 – 2002 р.) доктор історичних наук, професор кафедри історії середніх віків Ленінградського державного університету, її завідувач у 1970 – 1989 рр. Дослідник історії Візантії.

** Бокщанин А. Г. (1903 – 1979) – доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу Московського державного університету. Дослідник історії Давнього Риму.

*** Петрушевич М. Д. (1863 – 1942) – академік АН СРСР, спеціаліст з середньовічної історії Англії.

**** Космінський Є. А. (1886 – 1959) – доктор історичних наук, професор кафедри історії середніх віків Московського державного університету, її завідувач у 1934–1949 рр. Дослідник середньовічної історії Англії.

***** Неусіхін А. І. (1898 – 1969) – доктор історичних наук, професор, викладав у ряді ВНЗ Москви. Спеціаліст з історії раннього середньовіччя.

***** Кертман Л. Є. (1917–1987) – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Пермського державного університету, її завідувач у 1956 – 1974 рр. Спеціаліст з нової та новітньої історії Англії.

***** Удальцова З. В. (1918–1987) – доктор історичних наук, професор кафедри історії середніх віків Московського державного університету. Спеціаліст з історії Візантії.

***** Фроянов І. Я. (1936 р.н.) – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету у 1982–2001 рр. Спеціаліст з історії Київської Русі.

ки рассказывали о его лекциях как интересном зрелище. Курс истории средних веков у него на две трети состоял из раннего средневековья, которое он излагал подробно, но с критикой и руганью уже упомянутых историков. Как правило, восторг и громкий смех следовал после фраз типа «ему надо было не докторскую степень давать, а посылать на десять лет без права переписки» или еще что-нибудь в таком роде. Вообще с историей он обращался довольно свободно и создавал у слушателей иллюзию легкости и даже какой-то анекдотичности. А вообще он был человеком незлобивым. Я иногда бывал у него дома и разговаривал с ним на разные темы. По его просьбе, когда я был в аспирантуре в Ленинградском университете, я переводил для него отрывки с английского языка «Исследования истории» Арнольда Дж. Тойнби (*Study of History*), благодаря чему познакомился с этим трудом, вызвавшим у меня большой интерес. Любопытно, что мне он ничего не говорил о своей военной службе во время Второй мировой, тогда как многие слушали его рассказы о том, как он во главе разведроты оказался в конце войны в Рейхсканцелярии Третьего Рейха в Берлине. Я честно скажу, что мне это казалось просто сказкой. Но, наверно, это было правдой. Близкое знакомство с Василием Трофимовичем у меня началось позже. После защиты дипломной работы мне дали рекомендацию для поступления в аспирантуру. Моим оппонентом на защите был Василий Трофимович, высказавший несогласие с моими взглядами. Кстати, моя руководительница, доцент В. Д. Неронова*, была в довольно сложных отношениях с Сиротенко по идейным соображениям. Короче говоря, я получил свою пятерку. Дальше встал вопрос об аспирантуре. Но аспирантура тогда большей частью была целевой, т.е. вас посылали в аспирантуру в ведущий вуз с обязательством вернуться на работу в пославший вуз. Другие варианты были редкими, разве что готовили специалистов для себя. Однажды я встретился на улице с жившей неподалеку от меня доцентом Н. Ф. Ушкевич**, посоветовавшей мне обратиться к профессору Кертману, который помогал молодым историкам отправиться в целевую аспирантуру. Мне повезло. Лев

Ефимович оказал помощь и мне. Правда, он не настаивал на возвращении в Пермь, сказав, что, если будет ставка, университет потребует возвращения. В это время готовился раздел кафедры, т.е. выделялась кафедра истории древнего мира и средних веков, поэтому в кадрах нуждались. Возглавлять эту кафедру предполагалось Сиротенко.

Так я оказался в аспирантуре Ленинградского университета. При этом я по настоянию Василия Трофимовича должен был изменить тему исследования. Еще раньше мне предложили заняться историей Реформации в Англии, точнее ее ранней историей при короле Генрихе VIII. Как я потом стал германистом, является отдельной историей. В год моего поступления в аспирантуру я столкнулся на Невском проспекте с Василием Трофимовичем, приехавшим в Питер с группой студентов. Он был вроде бы доволен, что я поступил в аспирантуру ЛГУ. Между прочим, может быть, имея в виду свою историю с докторской, он заметил: «Заниматься историей средних веков – это надо сойти с ума». В Пермь я не поехал, а там и не настаивали на возвращении, официально отпустив меня. Да и сам Василий Трофимович собирался покинуть этот город, в котором остались его дети с семьями, и уехать на Украину. Я по своим причинам в 1987 г. поехал в Запорожье. И вот в Днепропетровске мы встречались уже на заседаниях диссертационного совета. Но эти отношения были уже не такими близкими, как раньше. В 1991 г. во время всесоюзной конференции по историографии Василий Трофимович прохаживался по Днепропетровскому университету под ручку с заведующим кафедрой истории древнего мира МГУ профессором В. И. Кузищиным*** и завкафедрой новой и новейшей истории МГУ профессором Е. Ф. Языковым**** и оживленно беседовал. Но новых крупных работ он уже не писал.

Ивонин Юрий Евгеньевич – доктор исторических наук, профессор, заслуженный деятель науки России.

Смоленский государственный университет.
3 июня 2019, г. Смоленск.

*Неронова В. Д. (1922–1997) доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Пермського університету. Спеціаліст з історіографії історії стародавнього світу.

**Ушкевич Н. Ф. кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Пермського державного університету.

***Кузіщин В. І. (1930–2013) – доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу Московського державного університету, її завідувач у 1973 – 2009 рр. Сфера наукових інтересів історія стародавнього Риму.

****Языков Е. Ф. (1923–2009 рр.) – доктор історичних наук, професор кафедри історії Нової та новітньої історії країн Західної Європи та Америки Московського державного університету, завідувач цієї кафедри у 1983–2008 рр. Сфера наукових інтересів – історія США.

Бібліографічні посилання

1. Він був українцем – майор, що врятував Папу Римського // Ратуша. № 11 (941). С. 3.
2. Дударев С. Л., С. В. Назаров Человек, ученый, патриот (памяти В. Т. Сиротенко) // I Сиротенковские чтения по всеобщей истории. Армавир, 2007. С. 4–8.
3. Кароль и Василий. Папа Римский молится за профессора истории из Армавира, который спас его в годы войны // Парламентская газета. 2001. № 83. С. 1–7.
4. Кафедра всеобщей истории [Режимдоступу] – http://www.smolgu.ru/sveden/struct/faculties/istor/kafedra_vseobwej_istorii/ (дата звернення 01.03.2018)
5. Плохий С. Електронний лист до А. Венгера 8.12.2014 // Особистий архів автора.
6. Сиротенко В. Т. Особова справа професора // Архів Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара. Ф.1, Оп.13, Спр. 591.
7. Сиротенко В. Т. Введение в историю международных отношений в Европе IV—VI вв. Ч. I. Источники. Пермь, 1973. 275 с.
8. Сиротенко В. Т. Народные движения в поздней Римской империи и образование варварских королевств, Днепропетровск, 1988. 78 с.
9. Сиротенко В. Т. Народные движения в Северной Африке и королевство вандалов и аланов. Днепропетровск, 1990. 80 с.
10. Сиротенко В. Т. История международных отношений в Европе во второй половине IV – начале VI вв. Пермь, 1975. 279 с.
11. Стецура Ю.А. Василий Трофимович Сиротенко – ученый, педагог, гражданин – в Ариавире // I Сиротенковские чтения по всеобщей истории. Армавир, 2007. С. 8–12.

References

1. Vin buv ukrayincem – major, shho vryatuvav Papu Ry'ms'kogo [He was a Ukrainian, the major who saved the Pope]. *Ratusha*, № 11 (941), P. 3.
2. Dudarev S. L., S. V. Nazarov (2007) *Helovek, uchenyj, patriot (pamyati V.T. Sirotenko)* [Nazarov Man, scientist, patriot (in memory of V.T. Sirotenko)] // I Sirotenkovskie chteniya po vseobshchej istorii. [I Sirotenkov readings on general history.]. Armavir, pp. 4–8.
3. Karol' i Vasilij. (2001) Papa Rimskij molitsya za professora istorii iz Armavira, kotoryj spas ego v gody vojny [Karol and Vasily. Pope prays for a professor of history from Armavir, who saved him during the war]. *Parliamentary newspaper*, № 83, pp.1,7.
4. Kafedra vseobshchej istorii [Department of World History]. Available at: http://www.smolgu.ru/sveden/struct/faculties/istor/kafedra_vseobwej_istorii/ (accessed: 03.01.18).
5. Ploxij S. elektronny'j ly'st do A. Vengera 8.12.2014 [Email to A. Wenger 12/8/2014]. Author's personal archive.
6. Sy'rotenko V. T. Osobova sprava profesora [The personal matter of the professor]. Archives of the Dnipro National University. Olesya Gonchar. f.1, inventory 13, file 591.
7. Sirotenko V. T. (1973) *Vvedenie v istoriyu mezhdunarodnyh otnoshenij v Evrope IV—VI vv.* [Introduction to the history of international relations in Europe IV-VI centuries]. Ch. I., Perm, (in Russian).
8. Sirotenko V. T. (1998) *Narodnye dvizheniya v pozdnej Rimskoj imperii i obrazovanie varvarskih korolevstv* [Introduction to the history of international relations in Europe IV – I centuries National movements in the late Roman Empire and the formation of barbarian kingdoms]. Dnepropetrovsk, (in Russian).
9. Sirotenko V. T. (1990) *Narodnye dvizheniya v Severnoj Afrike i korolevstvo vandalov i alanov* [Popular Movements in North Africa and the Kingdom of Vandals and Alans]. Dnepropetrovsk, (in Russian).
10. Sirotenko V. T. (1975) *Istoriya mezhdunarodnyh otnoshenij v Evrope vo vtoroj polovine IV* [The history of international relations in Europe in the second half of IV – beginning of VI centuries]. Vol. VI. Perm, (in Russian).
11. Stecura YU. A. (2007) *Vasilij Trofimovich Sirotenko – uchenyj, pedagogo, grazhdanin – v Ariavire* [Vasily Trofimovich Sirotenko - scientist, teacher, citizen - in Ariavir] // I Sirotenkovskie chteniya po vseobshchej istorii. [I Sirotenkov readings on general history]. Armavir, pp. 8–12.

Надійшла до редколегії 05.09.19